

УРОКИ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ДЛЯ УКРАЇНИ: ВІД ПОСИЛЕННЯ ДЕРЖАВИ ДО СТАБІЛЬНОГО СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

The article deals with the global financial crisis and its lessons for Ukrainian economy. The main conclusion made by the author is that there is a great political and socio-economic backwardness of Ukraine due to the governance system unavailability to react efficiently and elaborate crisis management state policy.

Світова економічна криза 2008-2009 рр. засвідчила значні структурні дисбаланси розвитку світової економіки. Водночас економічна криза виявила відсталість української економіки та суспільства, які виявилися не готовими до загострення економічної ситуації. Так само система державного управління виявилася не готовою до оперативного реагування на кризові явища і вироблення адекватної антикризової державної політики.

В результаті неспроможності уряду Ю.Тимошенко оцінити економічні та соціальні загрози Україна зазнала ледве не найбільшого спаду виробництва в промисловості та безпрецедентного нарощування державного боргу.

Зокрема, за 2009 рік державний борг виріс на 112 млрд.грн., видано державних гарантій за кредитами на суму 54,7 млрд.грн. 2009 рік приніс складні випробування для індустрій України. Обсяги промислового виробництва за цей рік впали на 21,9%. Критична ситуація склалася у будівельній галузі. За підсумками 2009 року обсяги будівництва скоротилися на 48,2%. Неспроможність урядової політики спровокувало зростання тіньової економіки. За експертними підрахунками тіньова економіка зросла з 29,4 % у 2008 р. до 34,9% у 2009 р. На фоні посилення економічної кризи відбувалося зниження обсягів кредитування економіки. В 2009 році обсяг виданих кредитів вперше за останні 10 років скоротився на 16,5 млрд. грн. Тобто в умовах розгортання кризи банки не могли кредитувати реальний сектор економіки, якому критично не вистачало власних фінансових ресурсів. В цілому падіння ВВП за 2009 рік становило 15,1%. Вперше за останні 10 років в економіці збитки підприємств перевищили прибутки на 31,6 млрд. грн.

Водночас уряд Ю.Тимошенко так і не спромігся за 2008-2009 рр. сформувати цілісну антикризову програму. Як наслідок, за даними численних світових економічних інститутів, статистичних даних та експертних оцінок Україна увійшла в число сумнівних країн-лідерів за темпами падіння ВВП, промислового виробництва, поширення інфляційних процесів. В 2009 році Україна реально опинилася перед загрозою дефолту.

Критичний стан України став наочним підтвердженням того, що в суспільстві не сформувалися ефективні механізми управління економічними та соціальними процесами. В наслідок перманентного конфлікту інтересів між різними угрупованнями політичного класу не були визначено структуру загальнонаціональних пріоритетів і шляхів їх досягнення. А саме ці пріоритети могли б стати базою як для формування антикризових заходів, так і для їх впровадження. Необхідні також кардинальні зміни у формах і методах політичного управління. Катастрофічні наслідки світової кризи для України переконливо засвідчили, що нинішня управлінська політична еліта не здатна ефективно працювати в сучасних умовах.

* кандидат філософських наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Зазначені проблеми не можна вирішити тільки перерозподілом владних повноважень у трикутнику «президент-парламент-уряд», як це часто проголошується деякими політиками. Критичний стан, в якому опинилася українська економіка внаслідок світової кризи змушує зробити висновок стосовно необхідності кардинальних змін у функціонуванні державних інститутів і напрямків державної політики. Українська політична еліта і суспільство повинні винести уроки від наслідків світової кризи, які стосуються засадничих факторів впровадження державної політики.

Також поверховими виявляються висловлювання, що підвищення якості політичного управління залежить від простого оновлення управлінської і політичної еліти. Мовляв, прийдуть молоді талановиті люди і все буде гаразд. Варто зазначити, що нинішня політична еліта сформувалася в період 90-х років, тобто в умовах, коли правовим шляхом не можна було ані зробити адміністративну кар'єру, ані заробити власний капітал. Відтак проста заміна одних на інших не принесе бажаних результатів в політичній та управлінській культурі. Нинішній критичний стан української економіки і суспільства став своєрідним вироком практики реформ, яка існувала впродовж останнього десятиріччя. Незважаючи на певні успіхи в окремих напрямках, загалом реформування українського суспільства відбувалося без чітко визначеного і зрозумілого для учасників політичного процесу механізму.

Узагальнення досвіду трансформації українського суспільства дає змогу визначити базові причини незадовільного впровадження реформ. Головна з них полягає в розбіжностях у поглядах елітних груп українського суспільства стосовно орієнтирів і цінностей суспільного та політичного розвитку. Відсутність консенсусу з цього питання провокувала непослідовність та не прогнозованість модернізації. Наступною причиною стало домінування корпоративних інтересів над загальнонаціональними у творенні державної політики. Елітні групи сприймають державу як корпорацію, яка повинна підкорятися принципам функціонування корпорації. Водночас для них інтереси суспільства часто виявляються другорядними. У деяких сферах економіки (наприклад приватизації, фінансово-банківській сфері) домінування корпоративних інтересів було настільки сильним, що призвело до того, що державна регуляторна політика де-факто виконувала функції провідника інтересів корпорацій на шкоду інтересам суспільства.

Проекти вітчизняних ринкових та демократичних реформ базувалися на спрощених уявленнях елітних груп про зміст ліберальних цінностей, згідно з якими лише формальні ознаки політичної демократії та економічного успіху є метою трансформації посттоталітарного суспільства.

Інституціональна революція в системі відносин власності в тому вигляді, в якому вона була проведена, виявилася протиприродною устрою перехідного суспільства. У поле зору реформаторів не потрапили завдання формування тих структур суспільних (неекономічних) відносин, які б могли забезпечити соціальну ефективність ринку. Адже приватна власність ефективно використовується лише у тому разі, якщо легальні економічні та правові умови її функціонування доповнюються сприятливим соціокультурним контекстом. Цей «неолібералізм» за вітчизняних умов створив загрозу деструкції суб'єктності держави, тобто здатності державних органів влади приймати рішення в інтересах усього суспільства, а не лише вузького кола політико-економічних груп.

До речі, сучасна криза ввела в широкий обіг уявлення про ринкову неспроможність (market failure), яка, зокрема, проявилася в тому, що в багатьох країнах застосовувалась практика фактичного придбання державою боргів фінансових та банківських установ, а також надання безпрецедентних за обсягами бюджетних субсидій промисловим підприємствам, яким загрожувало банкрутство. В Україні це виявилось у практиці рекапіталізації приватних банків, коли НБУ було надано збанкрутілим банкам порядку 130 млрд.грн. Але якщо в розвинутих країнах рекапіталізація сприяла поживленню ринків, то в Україні в кінцевому рахунку рекапі-

талізація банків в наслідок дії корумпованих механізмів забезпечила компенсацію приватних збитків власників банків, а не на відновлення економіки.

Деструкція суб'єктності держави сприяла формуванню олігархічного капіталізму з певними ознаками формальної демократії та ринкової конкуренції. Звідси поширення корупції як форми сублегальної регламентації діяльності економічних та політичних еліт, зубожіння населення, збереження соціальної напруженості.

Зниженні впливу держави на соціально-економічні процеси та домінуванні корпоративних інтересів над загальнонаціональними стало однією із причин неспроможності уряду адекватно оцінити загрози світової економічної кризи і сформуувати ефективну антикризову програму дій.

Усунення державного регулювання розглядалося в 90-ті роки як головний напрям ліберальних реформ. Необхідність цього пояснювалась мотивами боротьби проти тоталітаризму і ліквідації авторитарних методів управління. В результаті, як вважали реформатори, це повинно сприяти формуванню структурованого громадянського суспільства. На практиці реальні результати виявилися протилежними від теоретичних установок. Ліквідація держави як системоутворюючої сили в умовах перехідного суспільства призвело до втрати керованості. В результаті в масовій свідомості набирають оберти зміцнення авторитарних тенденцій.

На підтвердження цього висновку можна вказати на ескалацію антидемократичних установок під час президентських виборів 2010 року. Ця виборча кампанія стала першою за усі роки державної незалежності, коли кандидати на президентську посаду відкрито рекламували антидемократичні установки. Вперше антидемократизм став сюжетом для реклами, коли під оплески публіки на телевізійних ток-шоу рекламували міфічні переваги «диктатури закону», «сильної рук», хизуючись тим, що з готовністю порушили б закон в ім'я справедливості. Досвід виборів -2010 засвідчив, що в суспільстві формується реальна перспектива згортання демократичних інститутів.

Не випадково останнім часом в політичний дискурс введено поняття *failed state* – неспроможна держава. Ще декілька років тому банкрутство держави внаслідок внутрішніх конфліктів виявлялося в принципі неможливим. Нині ж в багатьох аналітичних екскурсах, зокрема, російських політологів, Україна часто потрапляє до претендентів на *failed state*. Хоча наша країна і не входить до числа неспроможних держав згідно чинних міжнародних рейтингів, тим не менш, якщо не докласти зусиль по зміні ситуації для України реальна перспектива набути статусу *failed state*.

Українське суспільство позбавлено об'єднуючих чинників, зокрема, спільних цінностей та розуміння історичної перспективи. Більш того, держава своїми діями часто підживлює соціальні та політичні конфлікти. Неефективна корумпована влада, для якої пріоритетом є корпоративні інтереси, використовуючи популістську риторіку, призводить до соціальної дестабілізації. Так, уряд Ю.Тимошенко, який пропагував масштабний «український прорив», в умовах світової економічної кризи виявився неспроможним до впровадження будь-яких більш менш системних антикризових дій. Янукович, який прийшов до влади на хвилі критики популізму і пропагування установок професіоналізму, в перші ж дні свого президентства зайнявся «здачею» Росії національних інтересів по широкому спектру питань від сумнівної за легітимністю пролонгації базування ЧФ до ревізії націонал-демократичних установок. Зазначені явища підходять під поняття «деструкція влади», коли влада цілеспрямовано руйнує базис своїй легітимності, провокуючи соціальні і політичні конфлікти. Як наслідок «існує реальна загроза для всього «українського проекту», аж до легітимації авторитаризму або й втрати державності, територіальної цілісності й суверенітету».

Аналіз наслідків світової економічної кризи ставлять питання: на підставі яких ідей і цінностей можна зупинити дезінтеграційні процеси в суспільстві, а потім перейти до якісної трансформації соціально-економічних структур.

Для України, як перехідного суспільства, найважливішим завданням є формування національної ідентичності, яка б стала надійним ціннісним базисом консенсусу елітних груп для визначення орієнтирів суспільного розвитку та вироблення державної політики. Формування національної ідентичності сприятиме зниженню рівня конфліктності в суспільстві й підвищенню легітимності державної влади. Наявність стійкої національної ідентичності засвідчила б існування в громадській свідомості консенсусу стосовно стратегії розвитку держави та пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики.

Перед українською елітою стоїть завдання відмови від неоліберальних ідеологічних установок і усвідомлення необхідності соціальної і політичної солідарності, пошуку оптимального балансу державних, суспільних та приватних інтересів та посилення ролі держави у питаннях впливу на соціально-економічні процеси. «Сучасний стан українського суспільства вимагає від наукової спільноти пошуку відповідей на загальнонаціональні імпульси, які диктують необхідність зміни стратегії реформування: перехід від неконструктивних спроб замінити державу громадянським суспільством до зусиль, спрямованих на їх збалансовану взаємодію».

Під завданням формування стійкої національної ідентичності мається на увазі становлення консенсусу між громадянським суспільством та елітними групами стосовно ієрархії пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики держави. Базовим чинником цього консенсусу повинно стати усвідомлення того, що на сучасному етапі трансформації українського суспільства пріоритетним напрямом повинно бути завдання посилення ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів та формування структур суспільних (неекономічних) відносин, які б могли забезпечити соціальну ефективність ринку. Усвідомлення пріоритету загальнодержавних цінностей, з одного боку, дасть можливість припинити деструктивні процеси у політичній сфері та системі управління, зокрема зупинити руйнівний вплив домінування корпоративних інтересів політичних угруповань над загальнонаціональними. З іншого – посилить інституційну спроможність центральних органів влади для впровадженні системної державної політики.

Необхідно зупинити загрозливий процес розмивання цінностей державності. Суспільство, бізнесові кола, політичні сили повинні зрозуміти, що в умовах глобальної економічної кризи зможуть вижити тільки сильні держави, які здатні проводити ефективну політику по реалізації національних інтересів. Досвід країн, які успішно долають кризові процеси свідчить, що це стало завдяки оперативному і ефективному втручанням держави в економічні і соціальні процеси.

В 2010 рік Україна зустріла перед загрозою системної економічної і політичної кризи. В умовах глобальної економічної кризи відсутність сильної держави, здатної до реалізації національних інтересів створює загрозу десоверенізації України. Ця обставина повинна стати поштовхом для консолідації державницьких політичних сил.

Щодо практичних кроків по реалізації зазначеної мети, то можна визначити наступні кроки: По-перше, необхідні кардинальні зміни в системі державного управління. Передусім, скасування сумнозвісного партійно-квотного принципу формування керівних органів виконавчої влади. Необхідно на законодавчому рівні визначити номенклатуру політичних посад і, тим самим, убезпечити державну службу від хаосу політичної кон'юнктури. Державна служба повинна бути політично нейтральною і професійною. Кадрова політика повинна базуватись виключно на професійних здібностях державних службовців, а не на їх політичних симпатіях. По-друге, необхідні кардинальні зміни в політичній системі. Із всього комплексу проблем пов'язаних із розвитком політичної сфери, пріоритетною є збереження і розвиток парламентаризму. Для цього, перш за все, необхідно зменшити, а в ідеалі взагалі позбавити фінансово-промислові групи впливу на політичні партії та парламентську діяльність. Нинішні партії фактично

стали додатками фінансово-промислових груп. Вони втратили свою первісну функцію репрезентації суспільних інтересів, їхня діяльність часто носить деструктивний характер. Для нейтралізації негативного впливу олігархічного капіталу необхідно прийняти низку законів, які регламентують вплив бізнесу на політику.

В контексті зазначеного необхідні зміни у виборчій системі, які б мали на меті відмову від чинної пропорційної системи, яка базується на моделі «закритих партійних списків». Цілком виправданим є повернення до мажоритарної системи виборів у місцеві органи влади і впровадження двотурових виборів на посади мерів і сільських голів. Також необхідні зміни у функціонуванні партій. Ці зміни, зокрема, повинні торкатися прозорості фінансування партій, недопущення монополізації у фінансуванні, забезпеченні внутрішньопартійної демократії, заборони імперативного мандату тощо.

Необхідно посилити державне регулювання в фінансовій сфері з метою недопущення формування нових спекулятивних «міхурів». Також необхідно впровадити практику контролю над використанням коштів, які йдуть на рекапіталізацію. Ці кошти повинні стимулювати реальний сектор економіки, а не компенсувати втрати власників збанкрутілих фінансових установ.

На порядку денному визначення пріоритетів у економічному розвитку і реалізація політики національного протекціонізму. Очевидно, що це повинні бути галузі, продукція яких користується попитом на зовнішніх ринках: сільське господарство, авіабудування, транспорт, металургія тощо. Освіта, наука, сфера безпеки і охорона здоров'я повинні стати предметом особливої уваги держави. Останніми роками, урядові популісти, публічно демонструючи любов до народу, на практиці «забезпечили» такий рівень фінансування цих сфер, який дозволяє ледь утримати їх від деградації.

Очевидно, що наведений список заходів не є вичерпаним, водночас реалізація зазначених заходів дозволить «зняти» найбільш гострі конфліктні проблеми функціонування політичних та державних інститутів.

Важливо також зазначити, що посилення ролі держави на політичні та соціальні процеси не тотожне встановленню авторитарної моделі і згортанню демократичних механізмів. В цьому плані автори національної доповіді «Новий курс: реформи в Україні: 2010-2015» цілком справедливо зазначають, що «Серйозна загроза для країни та її громадян полягає в тому, що від нової влади очікують радикальних, «сильних» рішень і дій. У цих умовах перемога на президентських виборах може бути помилково сприйнята новообраною владою як карт-бланш на політику, у межах якої радикальні дії будуть сприйняті як автократичні ... (водночас) У суспільстві нема почуття відчаю ... отже нема й реального попиту на автократичну владу». Уроки, які необхідно винести із наслідків руйнівного впливу світової економічної кризи на Україну полягають в усвідомленні необхідності посилення ролі держави у забезпеченні стабільного суспільного розвитку

Якщо український політичний клас не втратив державоутворюючої здатності, першим кроком необхідно державні національні інтереси поставити вище групових. Для цього необхідно відійти від занурення на вузькопартійні проблеми й перейти на обговорення загальнодержавних завдань.

Список використаних джерел

1. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави. Національна доповідь / за заг.ред. В.М.Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
2. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь / за заг.ред. В.М.Гейця [та інш.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.